

О. Онищенко, академік НАН України, почесний директор Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського:

«Проблеми адаптації бібліотек до умов цифрової культури. Проблемою проблем розвитку бібліотечної галузі є її адаптація до умов цифрової культури. Процес переходу на електронні технології та носії інформації йде прискореними темпами і недалекою той час, коли цифрова культура стане панівною. Вона визначатиме характер суспільних і міжлюдських відносин, інформаційних обмінів. Звичайно, це спричинює необхідність істотних змін у діяльності бібліотек як історично сформованих центрів накопичення, збереження та поширення знань, інформації, культурних надбань.

Але це не означає автоматично (слід відразу зазначити!) невідворотної кризи бібліотек, тим більше не повинно породжувати ніяких панічних настроїв. Цифрові технології та культура, що на них виростає, традиційних здобутків цивілізації не відкидає, а їх доповнює, збагачує, відкриває нові можливості культуротворення, являє собою рух вгору по спіралі. Бібліотекам це дає нові шанси на успіх. Вони не вперше переживають зміну носіїв, технологій фіксації та поширення інформації. Винаходи паперу, друкарського верстата, а тепер і комп'ютера – історичні віхи. Кожен попередній період закінчувався перебудовою та піднесенням бібліотечного життя.

Цифровізація об'єктивно працює на бібліотечну справу. Вона дає можливість бібліотекам:

- формувати необмежений за обсягом інформаційний ресурс (свята святих бібліотеки);
- інтегрувати у фонді всі види інформації на всіх існуючих її носіях (давня мрія всіх бібліотекарів);
- забезпечити доступ читача/користувача до будь-якої відкритої інформації в будь-якому місці планети (ідеал бібліотечного обслуговування);
- створювати умови для перетворення професії бібліотекаря в першорядну постать інтелектуального життя (веління інформаційної епохи).

Реалізація всього цього залежить насамперед від самого бібліотечного співтовариства. Наскільки воно зуміє побачити глибинні явища цифрової культури, що трансформують бібліотечний предмет – виробництво та використання інформації і відповідно спроектувати їх на свою діяльність? Які знайде воно бібліотечні ніші та методи їхнього заповнення в багатоманітній конкуренції суб'єктів інформаційного простору?

Тут необхідно виокремити два питання. Перше – формування у бібліотечного працівника стилю мислення і поведінки на основі категорій та понять цифрової культури, не ігноруючи, звичайно, культури рукописного та друкованого слова. Але сфера дії та масштаби ресурсу творів друку будуть звужуватися, як би ми не сумували з цього приводу. А джін, що вийшов з комп'ютера в Інтернет, гігантськи розростається і створює цілі галактики

інформаційних баз.

Твори друку з часом стануть привілеєм турбот інтелектуальної та бібліотечної еліти, а електронні ресурси будуть основними в інформаційному забезпеченні суспільного розвитку. У нас же ще нерідко в бібліотечному мисленні переважають уявлення епохи панування творів друку.

Кожна бібліотека має свою стратегію і програму розвитку. Усе в них нібито правильно: турбота про фонди, поліпшення сервісу, комфорт у бібліотеці. Та вчитуєшся в ці документи і відчуваєш, що чогось там не вистачає, а саме: бачення, викликаного появою нового типу грамотності і культури і відповідно нових технологій і механізмів задоволення вічної потреби людини в інформації.

Звідси висновок: бібліотечне мислення потребує масштабного інноваційного насичення.

Друге – готовність бібліотек до результативної конкуренції з аналогічними структурами. Це – різноманітні інформаційні служби, аналітичні центри, “фабрики знань”, інші постачальники інформації. Їх багато. Часом вони більш забезпечені, динамічні, навіть агресивні, з претензією на пріоритет в інформаційному середовищі. Як бібліотеці стати врівень з ними і вище? Цілеспрямовано реалізувати невід’ємні бібліотечні переваги:

- наявність саме в бібліотеках фонду, що загалом представляє всю писемну спадщину України;
- багатий історичний досвід інформаційного обслуговування;
- функціонування вже готової та історично випробуваної інформаційної – бібліотечної – мережі;
- усталені традиції широких міжнародних інформаційно-бібліотечних зв’язків.

Як бачимо, бібліотеки мають солідну базу для переваг у конкуренції з іншими інформаційними структурами. З опорою на неї і потрібно шукати нові форми та методи нарощування бібліотечного конкурентоздатного потенціалу.

Основним полем конкуренції між інформаційними структурами за вплив на людей стала і буде ділянка взаємовідносин інформацієдавця та інформацієкористувача. У нашому випадку – взаємовідносин бібліотеки і читача. Правда, традиційне поняття “читач” збіднює характеристики того, хто звертається до бібліотеки за послугами, і тим самим задає неповноту обслуговування. Сучасний читач не просто читач. Озброєний інформаційно-комунікаційними апаратами він, як колись казали, багатостатник: одночасно читає, пише, слухає, говорить, приймає й розсилає повідомлення. І йому найбільше любий той, хто якнайкраще, якнайповніше, якнайшвидше зможе задовольняти його комплексні потреби. На такого “читача” бібліотекам і потрібно орієнтуватися, бо він складатиме найбільшу та найактивнішу частину тих, хто постійно працює з інформацією.

З розрахунку на все це слід вибудовувати ланцюги формування бібліотечного ресурсу (повторимо – мультимедійного, на всіх носіях і у всіх видах інформації) і комплексного обслуговування. Недопустимо забувати, що бібліотека існує не сама для себе. Вона – вічно обслуговуюча структура. І буде жити до тих пір, поки саме до неї люди масово будуть звертатися за знанням, інформацією, духовними цінностями.

Отже, черговий раз нагадаємо собі, що магістраль виживання і розвитку бібліотеки лежить у площині “бібліотека – читач/користувач/споживач/замовник інформаційних послуг/нештатний співпрацівник”. Тут криється майбутнє. Усі інші бібліотечні ділянки, хоч і важливі, необхідні, все ж повинні бути підпорядковані родовій функції бібліотеки – поширенні знань у суспільстві.

На жаль, виявилася негативна тенденція відриву деяких бібліотечних процесів від обслуговування, завдань практичної віддачі, замкнення їх самих на собі. Це спостерігається у комплектуванні сучасними ресурсами (пасивність), опрацювання документів (повільність), недостатньому синтезі інформації, послабленні зв'язків між внутрішніми структурами бібліотек. Звідси – запізнення та неповнота бібліотечного результату на виході в практику та пониження авторитету бібліотеки в інформаційному середовищі. Тому виникає додаткова потреба оновити та зміцнити курс на читача, на умноження стійких прихильників бібліотеки.

Багатомільйонні прихильники бібліотек чекають нас в Інтернеті. Засоби мобільної телекомунікації дають їм можливість у будь-який час з будь-якого місця звернутися до бібліотеки за інформацією. Завдання полягає в тому, щоб відпрацьовувати та відпрацьовувати методи індивідуального обслуговування дистанційного користувача. Щоб він був упевнений, що коли йому вночі не спиться, чи він у дорозі, на роботі, а йому потрібна певна інформація, він зможе оперативно одержати її в бібліотеці. Для цього, мабуть, треба подумати про те, щоб у перспективі великі бібліотеки перейшли на цілодобову роботу.

Уже зараз є і буде маса нових форм і методів взаємодії бібліотеки з індивідуальним читачем. Але більше треба звертати уваги на його сьгоднішні особливості: переважання інтересу до практично корисної інформації, бажання синтезованого, інтегрованого матеріалу, відбір найновішого та науково достовірного знання. Він хоче не тільки окремих документів, а тематичних бібліографій, реферативних баз, аналітик, консультацій. З такими читачами працювати складно, незвично, однак за ними майбутнє.

Період, коли бібліотеки заповнював стихійний приплив читачів, минув. Настав час розгортання пошуку та приваблення тих, кому бібліотека потрібна. Зміни в суспільстві відкривають бібліотеці нові об'єкти. Іде індивідуалізація особи з її бажанням самовдосконалення, росте кількість працюючих удома і в дистанційному режимі, усе частіше з'являються так звані “розумні” квартири, будинки, житлові комплекси, множаться інформаційні мікрослужби в

установах, закладах, організаціях, на підприємствах. Їм зручніша дистантна взаємодія з бібліотеками. Існує досвід заключення договорів (індивідуальних і групових) з людьми цих кіл. І це перспективний шлях входження бібліотек у зовнішнє інформаційне середовище.

Давня практика – колективні абонементи. На них організації замовляють літературу для своїх співробітників. Досі абонементи не стали формами масової бібліотечної співпраці з дистантним читачем/користувачем. Бо ініціатива лише періодично йде від абонента. Зовсім інший ефект взаємодії появляється тоді, коли бібліотеки проявляють зустрічну ініціативу: пропонують різноманітні довготривалі послуги – постачання тематичної свіжої бібліографії, підбірок рефератів, оглядів, довідок, статей, фрагментів баз даних тощо. Це обумовлюється в договорі на відкриття абонементу. Відповідні матеріали автоматично ідуть на сайт абонента. Бібліотечна аудиторія отримує потужний канал для розширення.

Великий та швидкий обіг інформацій в суспільстві породив підвищений попит на аналітичну продукцію. У пошуках рішень люди хочуть бачити узагальнений результат проблеми, щоб іти далі, а не перевертати гори матеріалу, щоб дійти висновку, що вже зроблений. Аналітична продукція, що накопичується в бібліотеці і створюється у ній самій, стає козирною картою. Бібліотеки формують свій позитивний імідж здебільшого своїми аналітичними службами. Приклад – СІАЗ НБУВ, яка під науковим керівництвом професора В. Горового систематично готує аналітичні матеріали, що є постійно затребуваними як широкою громадськістю, так і органами центральної та місцевої влади. Бібліотечні інформаційно-аналітичні служби необхідно виводити на перший план, підвищувати їхній статус, бо вони системоутворюючі структури бібліотеки майбутнього.

Не можу обійти питання наукового забезпечення адаптації бібліотек до цифрового середовища, умов цифрової культури. Тут комплекс. Фрагментарно про деякі з найменш освоєних. У бібліотекознавчих дослідженнях застосовуються різноманітний методологічний інструментарій: свої рідні традиційні книгознавчий, бібліографознавчий, джерелознавчий методи; взяті з загального наукознавчого поля історичний, порівняльний, міждисциплінарний, культурологічний підходи. Додаємо до них бібліометричні, наукометричні, інформетричні виміри. Адаптивний же метод досі в бібліотечних трансформаціях не розгорнуто. Він нібито сам собою розуміється. Однак будь-який перехід у нову ситуацію, пристосування до якісно нового середовища вимагає максимального врахування методів адаптації. Тим більш це важливо в умовах, коли власного досвіду у нас ще не вистачає, а ніде немає готових стандартів, які могли б без проблем накладені на наше сьогоденне бібліотечне життя.

Дисертанти! Ось вам незатоптана тема.

Раціональне управління адаптаційними процесами вимагає виклику на передову бібліотечної соціології та статистики. Обидві не в моді в бібліотечних колах. Проте без них ми не зможемо скласти реальної картини стану бібліотечних справ, соціокультурного портрета бібліотеки чи бібліотечних об'єднань, професійного портрета бібліотекаря, інформаційного портрета читача. Настав час мати принаймні у великих бібліотеках хоча б невеликі, хоча б неформальні соціологічні служби і групи кваліфікованих, відповідальних статистиків. Без їхнього аналізу уявлення про бібліотечне життя буде неповним, а то й просто спотвореним, особливо серед конкурентів.

Доказ – часті заяви, що бібліотеки відіграли свою роль, люди не читають, у бібліотеки не ходять, книжку забувають і бібліотеки перестають бути вогнищем знань і культури. Справді надходжень до бібліотек творів друку стало менше, безпосередніх відвідувачів бібліотек теж не збільшилося, відповідно впала і книговидача. Але це лише характеристики одного боку справи і з позицій погляду на бібліотеку як на збірню творів друку.

А де електронний ресурс, інтернет-читач, телекомунікаційне обслуговування інформацією? Потрібна соціологія інтернет-читача. Необхідно розробити науково обґрунтовані критерії оцінки нашої діяльності в електронній сфері. У звітній статистиці, крім традиційних показників, передбачити дані про те, який електронний інформаційний ресурс фонду, скільки створено за рік нових електронних баз, скільки читачів відвідало сайт, який обсяг взяли вони інформації, який обсяг інформації бібліотека послала на запити віддалених користувачів, скільки бібліотека та її співробітники відкрили блогів у соцмережах. Блогосфера як поле бібліотечної діяльності все ще нами недооцінюється. А там відбуваються широкі дискусії, активний обмін інформацією, значною мірою формується громадська думка, побутує інтерес на знання та інформацію, що є в розпорядженні бібліотек. Бібліотеки повинні розгорнути похід у соціальні мережі, блогосферу, представити там себе та свої інформаційні можливості. І це може дати істотний приріст бібліотечної онлайн-аудиторії, а головне – розширити соціокультурну віддачу бібліотечної галузі.

Скарги на падіння читання не все враховують, що насправді з ним відбувається. Раніше “читаючу націю” показували картинками, де люди повсюди читали книжки, газети, журнали. Тепер ми в рази більше бачимо людей, які на роботі, дома, у транспорті, на відпочинку, навіть на ходу читають тексти з екранів різноманітних приладів (комп'ютерів, планшетів, мобільних телефонів тощо). Загалом читання стало більше, бо зросли можливості доступу до текстів. Поряд з книжковим, газетним, журнальним читачем виростає всюдисуща маса екранного читача. Читання не зникає. Просто тексти подаються не тільки на паперових, а переважно електронних носіях. Комп'ютеризація, цифровізація, інтернетизація ведуть до того, що тексти дедалі більше створюватимуться, опрацьовуватимуться і зчитуватимуться з

екрана. Тому й стратегія входження бібліотеки в електронне інформаційне середовище повинна полягати в тому, щоб різноманітними засобами посилати читачеві тексти прямо на екран приладу, яким він користується.

Бібліотека зможе ефективно функціонувати в електронному середовищі, коли вона постійно формуватиме у себе потужний електронний ресурс. Оцифрування традиційних фондів – раз. Два – і це головне нині – збір, накопичення і архівування сучасних документів, які створюються лише в електронній формі і ніде не концентруються і не архівуються. Втрачається величезний і неповторний пласт культури. Це – не просто лакуна, а діра в майбутньому бібліотечному фонді.

У багатьох країнах систематично сканується та архівується національний сегмент Інтернету. Нам для цього ще багато чого не вистачає. Однак ми можемо вирішувати це завдання хоча б частково. Скажімо, сканувати бібліотечну частину чи галузевим бібліотекам – галузеву наукову частину, чи частини, що стосуються освіти, літератури, мистецтва, а місцевим бібліотекам – краєзнавчі матеріали.

Життя в цифровому культурному середовищі владно диктує всім і кожному необхідність безперервного навчання. Звідси соціальне замовлення на розвиток освітньої функції бібліотек. Вони можуть тут вагомо заявити про себе у двох напрямках: пропаганда нових знань, технологій та культурних здобутків, досвіду їхнього освоєння та безпосередня участь у навчанні людей комп'ютерній та інформаційній грамотності. Скоро ми гостро відчуємо, що без комп'ютерної грамотності немає повноцінної грамотності. Комп'ютери, мобільні телефони і все, що з ними пов'язане, швидко змінюються. І, щоб ними володіти, треба весь час навчатися і донавчатися та переучуватися. Чому б нам не відкривати в бібліотеках курси, гуртки, семінари для навчання та підвищення комп'ютерної грамотності? Зокрема для старших поколінь, які виростили без комп'ютера. Вирішували б благородне завдання і збільшували б резерв для поновлення читацького контингенту бібліотек.

До цього примикають експертна та консультативна функції бібліотеки. Наукові дані дедалі швидше оновлюються. Інформаційний вибух містить у собі багато інформаційного шуму. Радіо і телебачення багатоканально поширюють мінливі суміші об'єктивної та суб'єктивної інформації. Живемо в атмосфері інформаційного хаосу. Люди шукають площадок, де є стабільна, наукова, достовірна інформація. Такими площадками традиційно були бібліотеки. Сьогодні запит на їхню експертно-консультативну роботу підвищився. Слід гідно на нього відповісти. У бібліотеках необхідно розвивати наукознавчу, джерелознавчу, документознавчу, інформацієзнавчу роботу. Щоб ми могли допомагати людям знайти нове, оригінальне, достовірне знання на потрібну їм тему, зорієнтуватися в базах даних, інформаційних потоках, технологіях і послугах. Під це треба готувати і бази довідок, оглядів, аналітик, експертиз,

рекомендацій.

Не перестаю наголошувати, що ми повинні якнайшвидше подолати у нас самих і суспільній думці уявлення про бібліотеку як про сховище творів друку. Сучасна бібліотека переростає в мультиресурсний, мультисервісний заклад, що забезпечує мультипотреби читача/користувача. І коли ми навчимося задовольняти знаннєві, культурні, інформаційні потреби читача/користувача, що багато хоче, бібліотека отримає необмежену перспективу.

Матеріальні, технічні, фінансові, організаційні негаразди в сьогоднішніх бібліотеках не повинні сіяти паніки, зневіри в бібліотечну справу. Кризи скрізь і завжди змінювалися новим піднесенням. Електронна ера з її могутнім технічним, технологічним, соціокультурним потенціалом відкрила бібліотекам небачені можливості:

- вперше інтегрувати в єдине ціле всі види документів на основі універсальної мови цифр;

- вперше діяти в планетарному масштабі – діставати інформацію в будь-якому куточку землі і відсилати інформацію в будь-який куточок землі;

- вперше оперувати необмеженим масивом інформації;

- вперше в інтерактивному режимі співпрацювати з необмеженим колом читачів/користувачів;

- вперше створювати світові мережі бібліотек.

Ніколи в історії цього не було. Бібліотекар об'єктивно отримав повний простір для виконання ролі носія і сівача знань і духовних цінностей. Ми покликані, буквально приречені взяти на повсякденне озброєння ці дари інформаційної епохи» *(Онищенко О. Проблеми адаптації бібліотек до умов цифрової культури (тези доповіді на Міжнародну конференцію «Бібліотека. Наука. Комунікація», Київ. НБУВ, 6 жовтня 2015 р.) // Центр досліджень соціальних комунікацій (<http://g.ua/DhkM>)).*